

Olvasni a halál felől

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS BORBÉLY SZILÁRDRÓL BÉNYEI PÉTER, BODROGI FERENC MÁTÉ, MÉSZÁROS SÁNDOR ÉS VALASTYÁN TAMÁS RÉSZVÉTELÉVEL*

Bényei Péter: 2014-ben hunyt el kedves kollégánk, barátunk, Borbély Szilárd, a kortárs magyar irodalom egyik leginnovatívabb alkotója. Beszélgetőtársaimmal személyes kapcsolatban is álltunk vele, munkásságához más-más módon, de mind a mai napig kapcsolódunk. Valastyán Tamás, a Debreceni Egyetem Filozófia Intézetének docense például Szilárd legállhatatosabb kritikusaként kísérte nyomon szépírói pályafutásának alakulását, s egy monográfiát is publikál róla a közeljövőben. Mészáros Sándor, a Kalligram Kiadó vezetője egyetemista kora óta közeli ismerőse volt Szilárdnak: több kötetét gondozta, így talán közülünk neki volt a legnagyobb rálátása arra, hogy a tragikus sorsú költő szépíróként hogyan viseltetett a saját szövegei iránt. Bodrogi Ferenc Máté, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa előbb Szilárd hallgatója volt, majd munkatársaként is szoros kapcsolatot ápolt vele, így nagyon jól ismeri a filológusként is kiváló irodalomtörténeti tevékenységét, kutatói habitusát. A beszélgetésre készülve úgy alakítottam a kérdéseimet, hogy az est fókuszában elsősorban Borbély Szilárd szépírói és tudományos munkássága álljon, persze tudván azt, hogy a felsorolt személyes kötődéseink miatt aligha fogunk róla pusztán tárgyilagosan és távolságtartóan beszélni. Az első kérdés ezért legyen az emlékezés: milyen képet őriztek ma, hét évvel a fájó történesek után, Szilárd alakjáról?

Valastyán Tamás: Én a szemére emlékszem a legtisztábban. Mindig mosolygott. És remek humora volt, már ha az ember el tudta kapni egy-egy olyan pillanatában, amikor felszabadultan lehetett beszélgetni vele. Az én példám azt bizonyítja, hogy erre ritkán adódott alkalom. A legmeghatározóbb emlékem sem a felszabadult beszélgetéseinkhez kötődik. 1995-ben vagyunk. A nyolcadik emeleti garzonlakásomon akartam túladni akkoriban, aminek az ablakai az orosz katonai temetőre néztek – már ez a tudat is felkavaró volt, ezért határoztam el, hogy meghirdetem. Egy napon csengettek, a bejárati ajtót a lift előtti tértől elválasztó rács mögött Szilárd állt – ez a kép is nagyon bennem maradt. Azt mondta, a lakás miatt jött. Körbevezettem – tulajdonképpen egy percbe került ez a műveletsor –, leültünk a kanapéra, megkínáltam valamivel, utána vártuk, hogy beinduljon a beszélgetés. Majd egyszer csak megszólalt, hogy tulajdonképpen ő nem is a lakás miatt van itt. Azért jött, mert szeretné megköszönni a kritikát, amit a *Hosszú nap elről* írtam az azóta már megszűnt *Határ* című folyóiratba. Ez volt az a könyv, amivel belépett az irodalom terébe.

* A *KULTopik* programsorozat keretében a Debreceni Egyetemen 2020. február 25-én, Borbély Szilárd emlékének szentelt kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata.

Mészáros Sándor: Egy irodalmár barátom Borbély Szilárd öngyilkossága után nem sokkal aggodalmát fejezte ki azt illetően, hogy a következő évtizedekben nem fogjuk tudni, ahogyan például József Attila vagy Radnóti Miklós szövegeit sem, a halálát nem tudomásul véve olvasni Szilárd műveit. Ez persze az ember irodalomszemléletétől is függ, ugyanakkor ha újraolvassuk a szövegeit, meglepődhetünk azon, hogy a történet fényében mennyi minden átrendeződik az életműben az értelmezői tekintet számára. Az *Egy gyilkosság mellékszálait* például nem lehet nem Szilárd szüleinek tragédiája és az ő öngyilkossága felől érteni. 17 éves kora óta ismertem Szilárdot. Közel álltam hozzá, ugyanakkor mégsem gondolom, hogy jobban ismertem volna a jelenlévőknél. Hogy miért? Ennek megválaszolására felidézem az utolsó telefonbeszélgetésünket, amire a Müpában 2014 februárjában rendezett estje után került sor. Szilárd nem készült el a megbeszélte határidőre egy fordítói munkával, felhívott, és aggodalmát fejezte ki a csúszással kapcsolatban. Szóba került többek között az is, hogy hamarosan elkezdí szerkesztői munkáját a *Kalligram* folyóiratnál, ennek részleteit is megvitattuk. Említette még, hogy depressziós, de elvicceltük a témát, hiszen ő szinte mindig letargikus lelkiállapotban volt. Elterveztük, a következő hétvégén nálam alszik majd, és akkor személyesen folytatjuk az eszmecsereit. Többet nem találkozhattunk.

Gyakran gondolkodom azon, mit tehettem volna, kellett-e volna tennem valamit. Személy szerint azt hiszem, Szilárd bizonyos értelemben „menthetetlen” volt. Az a fájdalom és idegenség, ami a szövegeit a kezdetektől fogva áthatja, meghatározta világlátását és művészi érzékelését is, sőt egyre inkább befolyásolta őt. Igaza van Tamásnak, valóban a *Hosszú nap el*lel lépett be az irodalomba, és már abban is ott van mindez, ezért is olyan megterhelő olvasni ezt a költészetet, nehezen nyílik meg ez a szövegvilág az olvasónak. Talán ezzel a felfoghatatlanná növekvő fájdalommal van összefüggésben az is, hogy nemzedékem legkiválóbb irodalomértői sem ismerték fel indulásakor, hogy milyen jelentős költői pálya szárnybontogatásának vagyunk a tanúi. Többen ősdilettánsnak bélyegezték, sőt nem is adták ki a JAK-füzetek akkori szerkesztői, amit a ma felől nyilvánvalóan nem lehet számon kérni rajtuk, nem is ez a szándékom, félreértés ne essék. Egyébként a *Sátántangó* és a *Nagy-budapesti rém-üldözés* sem kapott helyett e nagy múltú könyvsorozatban, ami Szilárd példájához hasonlóan azt mutatja, hogy az idő az irodalomtörténet javára dolgozik, ugyanis ma már egyértelműnek látszik ezeknek a szövegeknek a jelentősége, ez akkoriban azonban még nem feltétlenül volt így. És még egy dolog. Miután megtörtént az a borzalmas tragédia a szüleivel, Szilárd gyakran jött át hozzám. Rengeteget beszélgettünk. Ezért is annyira meglepő, hogy nem emlékszem ezekből a döntően éjszakai eszmecserekből semmire. Tudtam, hogy Szilárd törekény, mégis az a meggyőződés volt, hogy ő mindent túlél. Bivalylelkűnek hittem. Mert élő ember azzal szemben, amivel ő sikerrel küzdött meg, hamar alulmaradt volna. Bárhogyan is, az önként választott vég brutalitása feldolgozhatatlan. Apám hirtelen halála után éreztem még ehhez hasonlót, talán az rázott meg ennyire.

Bodrogi Ferenc Máté: A halála előtti utolsó időkben mindketten keveset tartózkodtunk az egyetemen. Akkoriban én két, egy totyogó és egy újszülött kisfiú mellett próbáltam otthon helytállni, éjjel készültem az óráimra, és miután megtartottam őket, siettem is haza, Szilárd meg éppen bécsi ösztöndíját töltötte. Ezért azt a sovány, a súlyos depressz-

szíó kórképének minden tünetét magán viselő embert én igazából már nem ismertem, akivel utólag néztem farkasszemet az internetes fényképeken. Ebből következően az utolsó emlékeim róla olyanok, amilyeneket még ismeretségünk korábbi szakaszaiban szereztem. Pedig tudtuk akkoriban is, milyen gondjai vannak, ám ő mindig akkurátusan palástolt, bejárt, dolgozott, részt vett a szakmai fórumokon. Rejtőzködő volt, tartotta magát, visszatekintve láthatni csak, mennyire. Egyszerre én szem elől tévesztettem a végzetes döntést meghozó kollégát, ami egyszerre hazug megkönnyebbülés és indokolatlan lelkiismeret-furdalás, ahogyan feltehetőleg mások számára is. Gyakran tettük fel munkatársaimmal magunknak és egymásnak azt az irracionális kérdést, miként lehetséges az, hogy a végét nem vettük észre? Akárhányszor is gondolom ezt újra, a választ mindig a tartására hivatkozva fogalmazom meg. Fel sem lehet mérni külső pozícióból, mennyi erő kell ahhoz, hogy egy ilyen súlyos problémával küzdő ember ennyi ideig *ne* tegye meg azt, amit Szilárd végül igen. Ezért vélem úgy, hogy jóval bonyolultabb ügy ez annál, mint ahogyan többfelől hallani lehetett, hogy hol is volt a hite, akkor mit is jelentett számára a családja. A másik dolog, ami belém ivódott még, szintén az utolsó időkre tehető. Ma már metaforikusnak tűnő mozzanata ezeknek a hónapoknak, hogy mint többektől megtudtam, ekkoriban grafitceruzával dedikálta a könyveit... Ugyanott volt az irodánk; magára maradt íróasztalát könyvek borították művészi rendetlenségben, közepén egy golyóstollal. Nem véletlen, hogy a gyász első heteiben egyikünk sem mozdította onnan el ezt a tollat.

Bényei Péter: Ahogyan Sándor már utalt rá, Borbély Szilárd élettörténetének sorsdöntő fordulataira (nehéz gyermekkor–családi tragédia–szuicid zárlat) alapozva alighanem egy kissé leegyszerűsített, ámde annál kultikusabb életrajzi narratíva fog róla rögzülni az utókorban, amely feltehetőleg rányomja majd a bélyegét az életmű egészének az értékelésére is. Fennáll tehát a veszélye annak, hogy elterelődik a figyelem az oeuvre egyébként igencsak meglepő sokszínűségéről. Eleve két szakmai identitása volt Szilárdnak – a szépírói és az irodalomtörténetész-filológusi –, de ismert volt kritikai és esszéírói munkásságáról is. Költőként lépett be a kortárs magyar irodalmi életbe, legismertebb lírákötetei (*Hosszú nap el, Ami helyet, Halotti pompa, A Testhez*) más-más módokon tettek eredményes kísérletet a magyar lírahagyomány megújítására, mégis 2013-ban publikált regényével (*Nincstelnek*) ért el átütő közönségsikert. Hogyan látjátok, milyen irányba mozdult el a Borbély-recepció a szerző halála óta eltelt években? Milyen logika alapján kezd kirajzolódni az életmű egészének a megítélése, illetve a változatos szövegtörzset mely részei tűnnek időtállóknak, melyek kevésbé?

Valastyán Tamás: Erre azért nehéz válaszolni, mert alapvetően nem váltunk még objektív olvasójává, már ha egyáltalán azzá válhatunk valaha. Én egyébként elfogult vagyok az életművel kapcsolatban, és bár a Borbély-szövegekről szóló írásaimban igyekszem leplezni lelkesedésemet, legalábbis ezt a rajongást arányban tartani az elemző-értelmezői attitűddel, most mégis hangot adok annak a sejtésemnek, miszerint zseniális dolgok vannak ebben az írásművészetben, csak egyszerűen nem veszi észre sem a szakma, sem a tágabban értett olvasóközönség. A szervesség szempontjaiból különösen fontosnak látszik, hogy ő mindig az invenció révén alakította az életművét, egyszerre, egyidejűleg referált tehát annak korábbi teljesítményeire,

és igyekezett, a legtöbbször sikerrel, meghaladni, árnyalni azokat. Ezért is olyan fájó, hogy a szórvány publikációk révén korlátozottan bár, de valamelyest hozzáférhető *Bukolikatáj* címen tervezett, döntően balladákat tartalmazó kötetét, pontosabban az új versgyűjtemény koncepciójának elképzelését nem látjuk, ami egyébként a fellelhető szövegek alapján a *Nincstelének* felől nézve is egy rendkívül érdekes vállalkozásnak mutatkozik, tudniillik számos korreláció, allúzió van a két szövegvilág között. Én nem hiszem, hogy már lenne is egyfajta kanonikus trend az életmű megítélésében. Annyi bizonyos, hogy a *Nincstelének*et túlértékelték, és ennek következtében épp a költői munkássága szorult háttérbe, holott Szilárd lírikusnak az igazán zseniális.

Mészáros Sándor: Szilárdnak volt egy irodalomtörténeti elképzelése, mely szerint a 18. századtól kezdve minden nemzedék alapítóatyaként lépett fel, és mindig újra akarta teremteni minden műnemben az irodalmat. E törekvések azonban az irodalom gyengeségeit mutatták, hiszen nagyon kevés olyan alkotó volt, aki a líra, a próza és a dráma műnemében is maradandót tudott alkotni. Ha úgy tetszik, ez az elképzelés párbeszédbe léptethető napjaink kanonikus irodalomszemléletével is, amit egyfajta meghasadság jellemez, hiszen mindig megengedők vagyunk például a költőként méltatott Babits gyöngébben sikerült regényeivel, miközben a nagyság pontosan azt jelentené, hogy összességében véve látjuk – egyben tehát – megkerülhetetlen jelentőségűnek az adott életművet. Szilárd nagyon tanulékony, de lassú, megfontolt fejlődésű volt minden műnemben. Talán ezért is gondolták őt kezdetben tehetségtelennek, miközben persze az idő [és az irodalomtörténet] bebizonyította, hogy volt értelme ezeknek az első, igaz, kissé bizonytalan lépéseknek. Tény, hogy a prózai teljesítménye nem olyan erős, és bár irodalomtudósként rengeteg jó, inspiráló ötlete volt, de ebben a minőségében sem alkotott olyan jelentőset, mint költőként. A drámáit én nem tartottam igazán jónak, jóllehet abban is tudott olyat alkotni, ami megérinti, megfogja, gondolkodásra készíti az embert. A hatása viszont egyértelmű. Szerkesztőként rengeteg fiatal költőnél érzem, hogy csatlakozik Szilárd költészetéhez. Érdekes egyébként – csak a példa kedvéért –, hogy bár Parti Nagy Lajosnak sokkal gazdagabb a hatástörténete, az őt követő szerzők mégis epigonizmusba fulladtak. Szilárd esetében viszont azt látjuk, hogy meglehetősen egyedi költői nyelve természetesen inspirálja a fiatalabb generációk alkotóit is.

Bodrogi Ferenc Máté: Egy ilyen biografikus történetvég túlságosan könnyen tud a maga autentikus tragikusságából hamisan „attraktívvá”, „teátrálissá” válni, ami által látszólag szimplán adja magát az, ami eleve nagyon nehéz és összetett. Borbély Szilárd utólag meglepően széles műfajspektrumú tevékenységének megítélésem szerint a költészet a központja. Az epikája is átlagon felüli, problémátlanul találja meg a helyét a kortárs élmézőnyben, *Az árnyképrajzoló* prózái, vagy akár a sikeres *Nincstelének. Már elment a Mesijás?* című regénye mégsem említhetők egy lapon a *Halotti pompáival*, de még az azt megelőző versesköteteivel sem. Az a „roncsolt nyelv”, ami őt gyakorlatilag filozófiai szinten érdekelte és sokat is beszélt róla, a verseiben bontakozott ki a leghatásosabban. *A Hungarikum-e a líra?* esszéisztikus írásai engem például meglehetősen hidegen hagynak, a *Míg alszik szívünk Jézuskája* ugyanakkor olyan szöveganyag, ami könnyekig fel tud kavarni, fejbe kólint, de nem bánom. Megítélésem szerint egyébiránt

elcsendesedni látszik a szépírói életműve körüli diskurzus. Itt Debrecenben egész kis kultusza alakult ki, főleg az elitértelmiségiek és az egyetemisták körében, ami nagyon jól is van így, de nem biztos, hogy ettől több várható még. Ám az sem biztos, hogy kell ennél több. Az a fajta versnyelv és „lírafilozófia”, amit a költészete kitermelt, tágasabb térben is időtálló, mindig is képes lesz rabul ejteni, ami éppen elég.

Bényei Péter: Tamás, te monográfiát írsz Borbély Szilárdról. Hová helyezed most az életmű súlypontjait?

Valastyán Tamás: A cél, hogy a műfajilag és műnemileg is sokszínű életmű minden szegmensével párbeszédet létesítsek. Ezzel összefüggésben bekerülnek ebbe a munkába olyan szövegek is, amelyeket kritikaként már közreadtam még Szilárd életében, azonban ezeket nem mondanám igazi bírálatoknak, inkább az életmű különböző megközelítési lehetőségeit kínálják az olvasónak egy-egy kötet példáján keresztül. Természetesen átfogó értelmezésekre törekszem, ugyanakkor ez a módszer nem teszi lehetővé azt, hogy súlypontokat és íveket jelöljek ki, így én még most egyelőre nem látom pontosan, hogy mi is a zseniális, vagy mi nem az.

A vizsgálódási módszeremet és a leendő könyv szerkezetét fluktuálóknak vagy impertinensnek mondanám, ami közelebről azt jelenti, hogy a Borbély-kötetekhez közvetlenül kapcsolódó kritikai írások mellett megjelennek úgymond távlatosabb-kontextualizáló értelmezések. Amit személy szerint nagyon fontosnak tartok, az a *Hosszú nap el* című könyv, de erről már volt szó korábban. És hogy más köteteket is érintsünk: a *Hosszú nap el* előtti két kötet, az *Adatok* és *A bábu arca/Történet* című párkönyv részint a saját hang keresését mutatja, részint már az is nyilvánvaló ezekből a versekből és a *Történet* esszéprózájából, hogy a nyelvhez különös viszony fűzi Szilárdot, egyszerre a hagyomány átörökítésének a közege és az invenció tere, kezelendő-megmunkálendő nyersanyag és a poétikai absztrakció formája. A *Mint. Minden. Alkalom.* a további formálódásnak, Szilárd alakuló írásművészetének egy szép lenyomata, a nyelv grammatikai és retorikai regisztereinek transzgresszív játékmódjait hozta létre, míg az *Ami helyet* egy izgalmas angelológiai kísérlet, az anyagi szólamok és a szürke mindennapiság egymásba fonódásának megrázó színrevitele. A *Halotti pompa* volt tulajdonképpen az, amivel a szélesebb nyilvánosság figyelmét is felhívta magára, és emellett a recepció is nagyon nagyra értékelte. A *Míg alszik szívünk Jézuskája* megint csak egy invenciózus és szokatlan játék a krisztológiai hagyománnyal, a betlehemi történet parafrázisa. A *Berlin – Hamletben* és a méltatlanul kevés szer emlegetett *Árnyképrajzoló* című elbeszéléskötetben leginkább azt a hihetetlenül aprólékos és kimunkált módszert tudom csodálni, amely révén megpróbálja eltüntetni a megszólaló-teremtő lírai és leírói ént. Az identitáshoz való frivol viszony határozza meg a *Kafka fia* című, egyelőre csak németül [*Kafkas Sohn*] megjelent regényének narratív technikáját is, ott ti. kernarrátorként formálódik meg a beszélő. A *Testhez* alapötlete megint nagyon megdöbbentő, a holokausztútlélők és az abortuszon átesett női beszélők megszólaltatása egy unikális lírai hangot eredményezett. Egyébként az utóbbi kötet azért is érdekes, mert 2009-ben jelent meg Michael Donhauser és Borbély Szilárd közös kiadványa a *Költőpárok* című sorozatban. A kötetbe a majdani *A Testhez* anyagából válogatott Szilárd, és ahogy láttam, ekkor még az volt a könyv

munkacíme, hogy *Transzhumán legendárium*, amit aztán elvetett, ugyanakkor ez érdekes megközelítési lehetőségeket vet fel.

Mészáros Sándor: Ez kiadói döntés eredménye, ahogyan a *Nincstelének* is a szerkesztés folyamán kapta a címét Németh Gábor javaslatára. Szilárd mindenáron a *Már elment a Mesijás?* címet szerette volna, amit alcímként megtartottunk. Ebből lett aztán a *Nincstelenség*, majd a *Nincstelének*.

Bényei Péter: Sokan hívják fel a figyelmet arra, hogy Szilárd irodalomtörténeti és szépirodalmi pályája számos ponton összefügg. Ferenc, egyetemi kollégájaként és közvetlen munkatársaként, hogyan tudnád jellemezni az ő kutatói, irodalomtörténeti teljesítményét, habitusát?

Bodrogi Ferenc Máté: Bár nem vagyok szakértője a témának, úgy látom, sokkal egyenletesebb a teljesítménye szaktudományos területen, mint a szépirodalmon belül. Szilárd szakmai pályafutása egy Csokonai-szakdolgozattól egy nyertes Csokonai diákköri pályaművön át egy Csokonairól szóló habilitációs értekezésig ível. Közben tanulmányok sorát publikálta, s persze nemcsak Csokonairól, hanem Vörösmartyról, Kölcseyről, Kazinczyról is, hogy csak a legfajsúlyosabbakat említsük. Doktori disszertációja Kölcsey egyetlen versét, a *Vanitatum vanitas* „szövegvilágát” térképezte fel meglehetősen eredetiséggel, és mindemellett ott vannak a szövegkiadásai is. Gondozta Bolyai Farkas drámáit, Csokonai tanulmányait és feljegyzéseit, Ráday Gedeon és Földi János verseit, illetve olyan jelentős Kazinczy-fordításokat, mint a *Hamlet* vagy a *Bácsmegyey*. Szilárd folyamatosan szemlélte önmagát mint irodalomtudóst. Ez a direkt módon túllartikulált távolságtartás azonban sokszor felszámolódott, amikor belemelegedett a kedves múltbeli szövegekkel történő „szöszölésbe”. Egyszerre beszélt az interpretáció „vanitasáról”, s egyszerre kaphatja rajta az ember, milyen invenciózus és markáns értelmezésekkel megpakolt filológiai jegyzeteket is alkotott textológiai munkáiban. „Narratív filológus” volt: szakmai írásait fikciós szövegeket kommentárként körülölelő fikciós textusoknak tekintette, hitvallásszerű megállapítása szerint pedig „költemény” kapcsolja össze az életet a szöveggel. Úgy vizsgált történetileg behatárolt alakítástechnikákat, hogy közben a biografikus textualizálásokra, a narratívaalkotásokra figyelt mindig, vagyis a nyelviesítés tudatosságaira, tudatosítására. Kéziratban lévő habilitációs anyagának fejezetcímei rendkívül beszédesek ebből a szempontból is: „Fikciós beleírás a textualizációba”; „A város [Debrecen] textualizált önképe”; „Az életrajzra fókuszált textualizáció” stb. De *Árkádiában. Történetek az irodalom történetéből* című tanulmánykötetének egész koncepciója is így működik.

És igen, csak megerősíteni tudom, jórészt az előbbiekből is következően, hogy szépirodalmi és szakíró nála át- meg átjárta egymást. Nem úgy azonban, hogy ne tudta volna és ne kezelte volna jól a határokat, hanem abban az értelemben, hogy a látásmód többlete mindkét részről adott volt ezáltal a kettős habitus által, melynek kivételes előnyeivel Szilárd bölcsen élt is a legtöbb esetben. Kutatott korszakának költői eljárásai és az ő poétikája között lehetetlen nem észrevenni az együttjárásokat, ahogy a *Halotti pompa* sem születhetett volna ekként meg, ha nem a régiség iránt érdeklődő irodalomtörténész írja. A *[szöveg]szekvencia* nem véletlenül egyszerre egyik

központi eleme költészetének, s vált a helyi elektronikus szövegkiadások kardinális alapfogalmává. A „halotti pompa” intézményét is éppúgy faggatta történészként, mint lírikusként. S a test fogalma, mely annyiszor mintázza versnyelvét, olyan mondatokban köszön vissza tanulmányaiban, mint amikor az új, érzelemalapú 18. század végi határesetetika kapcsán úgy fogalmaz, hogy ennek a kontextusnak a lényege „a többi testtel kapcsolatba lépő test”, vagy amikor Vörösmarty utólag elhallgatott, az élet örömeinek igencsak hódoló mentalitására figyelmeztetve így ír: „szerette a testet.” Szekvencia, test, halál mind olyan interferenciák, amelyek nem zajként, hanem értelemgenerátorként tűnnek fel Szilárd világában, miképpen Debrecen témája is, melyet hosszan boncolgat Csokonai és Kazinczy viszonylatában, összetett viaskodásként fogva fel, melyben tisztán felsejlik az ő rendkívül ambivalens viszonya is ehhez a városhoz. A legmellbevágóbb közös pontja e kettősségnek ugyanakkor – azt gondolom – maga Csokonai alakja. A Borbély-tanulmányokban megjelenő Csokonai ugyanis egyszerre cinikus és egyszerre „esztétikai lélek”, egyszerre magánykedvelő és közösségi ember, egyszerre jellemzi „affektált” világmegvetés és nagyon is erős emberszeretet. Szuverén outsider, aki a halállal néz szembe. Szilágyi Márton monográfiájában arról ír, hogy Csokonai nem deviáns, hanem a „normális kivételes” terminusával írható le, a lehetséges korabeli szerepváltozatok egy szélső, de nem szélsőséges megvalósítójaként, akinek a mintatagadás, majd a mintává válás az egyik legfőbb jellemzője. A kortárs magyar irodalomban jártasak jól tudják, mennyire indokolt bizonyos vonulatokat tekintve Borbély-epigonizmusról beszélni...

Bényei Péter: Milyen sajátos irodalomtörténeti koncepció rajzolódik ki Szilárd könyveiből, tanulmányaiból? Hogyan értékelte, súlypontosította az általa kutatott korszak jelentősebb költőit, íróit?

Bodrogi Ferenc Máté: Koncepciójának magja, ahogyan arra többen is joggal hívták már fel a figyelmet, egy általa jelentősnek tartott váltás a 19. század elején, amikor a magyarországi költészet átalakul. Legegyszerűbben úgy fogalmazhatnánk, hogy az alkalmi költésztől ellépünk egy másfajta, először Kazinczy, majd Kölcsey és Vörösmarty munkásságával példázható költészetfelfogás irányába, a *formális* beszédetől a *személyes* beszéd felé, a funkcionális és reprezentatív költészet felől az énkifejező és énfelmutató költészet felé. Szilárd az alkalmi költészetéről már pályája első felében egyszerre ihletett és avatott, lényeglátó módon volt képes beszélni. Nem igazán tapasztaltam korábban, hogy irodalomtudós ennyire fontosnak tartotta volna azt hangsúlyozni, hogy még a 19. század elején is uralkodó formája a költészetnek az a fajta alkalmiség, ami ma már meglehetősen szokatlannak tűnik, vagyis, hogy a líra nem perszonális akar lenni [akár tárgyiaságában is], hanem a nyilvános beszéd feladatait végzi, amit Szilárd úgy fejez ki, hogy „a tudás újramondása szabályozott mozdulatokat követ” [mondandóját láthatóan itt is átszövi a testi metaforika]. Ettől a felfogástól lép el Kazinczy az európai folyamatok felé, „a személyes jelenléttől átítatott, a nyelv által időről időre újraalkotott személyiség felmutatásának” irányába.

Szilárd „irodalomtörténetében” ebben az időben egyfajta „esztétikai fordulat” figyelhető meg, s már nem a variatív újramondás, nem az én behelyettesíthetősége, különféle szabályok általi megképződése a lényeges, hanem a hatás. Az érzékiség

jelentésalakító tényezővé válik, az irodalom egyik kulcsfogalmává, Kazinczy pedig ezt a hatás- és érzékiségközpontú írásművészetet kezdi el meghonosítani, melynek egyik nagyon fontos velejárója, hogy az én már nem időtlen [atemporális] újramondások eredménye, hanem időbelivé válik [temporalizálódik], vagyis folyamatosan újrafogalmazza önmagát. Vörösmarty a megelőző hagyományokból [például a barokk képiségből és nyelvi dinamikából] táplálkozó, ám szintén újszerű írásművészetet művel. Szilárd nem győzi hangsúlyozni, hogy ez a Vörösmarty érdemes a figyelemre – vagyis az eposzköltő és a korát megelőzően modern kései költő –, nem pedig az ezirányú tevékenységét zsákutcaként, erőltetett szerepként megítélő nemzeti költő. A közfelfogástól nagyon is eltérő módon úgy véli, hogy a közéleti költőként számon tartott Vörösmarty-pályakép hanyatlástörténet, a Palatinus Kiadónál megjelent Vörösmarty-válogatásából pedig mindezzel összhangban ki is hagyja például magát a Szózatot is. Kölcsey a szöveghagyományokkal kapcsolatos tudatosságában fontos a számára, hiszen ő az, aki számot vet a régmúlt és a saját kultúra hagyományával, és reflektált módon transzformálja, ügyelve arra, hogy még felismerhető maradjon. Szilárd a tradícióra nyelvileg reflektáló illetén attitűdben látott még olyan mozzanatot, amely sorsfordító a történetiséget tekintve. Meglehetősen koherens és fegyelmezett koncepciójának egyéb kulcsponyjairól is hosszasan lehetne még beszélni, annál is inkább, mert Szilárd egy-egy mondata mögött rendkívül nagy tudás- és ismeretanyag rejtőzik. Soha nem volt a túlzottan tudományos metanyelv híve, még az olyan szakszavak használatától is tartózkodott, mint a 'diszkurzivitás' vagy az 'intertextualitás'. Azoknál – a költőt megint csak jócskán megidéző – kijelentéseinél mindenestre, mint például, hogy „a vers nem egy *személy* alkotása, hanem *személytelen*, illetve *személyközi* rendszerek összjátékának eredménye”, fél órákat el lehet időzni egy-egy egyetemi szemináriumon.

Bényei Péter: Irodalomtörténeti-filológusi munkássága mennyiben formálta, befolyásolta Borbély Szilárd szépírói alkotásait?

Valastyán Tamás: Az utóbbi hetekben a készülő monográfia miatt vizsgáltam Szilárd irodalomtörténeti publikációit is, és azt vettem észre, hogy az esztétikai ítélőerő felvállalt esetlegességére nagyon érzékeny volt. Bár irodalomtörténeti hagyományba még nem tudom ágyazni ezt a megállapítást – noha mondjuk Kölcseynél az értékítélet vállalt szubjektivitása adhat támpontokat e tekintetben –, de az esztétikai ízléskultúra felől arra a megállapításra jutottam, hogy ezzel összefüggésben valamelyest szokatlan, talán a megújítás vágyától sem mentes irodalomtörténeti beszédmódot érvényesített, amely ha nagyobb nyilvánosságot és szakmai figyelmet kapna, szélesebb kontextusban is megtermékenyítővé válhatna. Szóval a szubjektív esztétikai ítélőerő és az objektivitásra törekvő irodalomtörténet sajátos kettőse különösen unikálissá teszi ezt a gondolkodást. Hogy ez a szépirodalmi munkásságát is befolyásolta volna, az egy nehéz kérdés. Valamelyest igen, hiszen tele vannak a szövegei intertextusokkal és allúziókkal, de ami számomra a leginkább lényegesnek tűnik, az a kimunkáltság magas foka. A nyelv költői felhasználásának minden technikai fogását ismerte.

Mészáros Sándor: Amennyire én tudom, néha tehernek érezte a tudósi teendőit, a szépirodalmi munkásságát gondolta a legfontosabbnak, és frusztrálta, hogy egzisztenciális okokból nem tudott annyi figyelmet szentelni az alkotómunkának, amennyit szeretett volna. De ettől függetlenül nyilvánvalóan nagyon sok inspirációt merített kutatásaiból, ami abból is látszik, hogy az ő költészete – legtöbbször kortársáival ellentétben – túlnéz a 20. századon, jóval visszább megy. Gyakran hangoztatta, hogy nem fér hozzá a dolgaihoz, ami voltaképpen azt jelentette, hogy nem tud a szépírással foglalkozni. Persze a pedagógusi és a kutatói feladatkörök is igyekeztek a tőle telhető legmagasabb szinten ellátni, de szerintem alkotóként mindig egy kicsit háttérben érezte magát. Nem csoda, hiszen majdhogynem nyolc évig mellőzött, keveset emlegetett költő volt. Ez egyébként generációjának is alapélménye – indulásukkor, az 1990-es évek elején nagyon kevés figyelem jutott a fiataloknak, hiszen a '70-es, '80-as években megalapozott poétikáktól és írói stratégiáktól volt hangos az irodalmi közvélemény, az újabb kezdeményezések nem látszottak a már beérkezett szerzők mögött. Furcsa, mert nagy eseménynek számított egy-egy kötet megjelenése, például Térey János *A természetes arrogancia* című, '93-ban napvilágot látott verseskötete nagyot szólt, de iszonyatosan kevesen olvasták. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy valakit felfedezzenek. És ez még ma is így van. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az eddig elhangzottak ellenére nem volt ő magányos ember, hiszen rengeteg levelezőpartnere volt, és sokan érdeklődtek rendszeresen a hogyléte felől. Fájdalom, hogy mennyi mindent tervezett még, mennyi mindent csinálhatott volna! Téreyhez hasonlóan hatalmas életművet hozott létre, szinte két élet munkáját hagyta maga után.

Vékony Zsolt

Földhöz ragadt modernizmus

DEBRECEN ÉPÍTÉSZE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Ha alaposabban megvizsgáljuk Debrecen két világháború közötti építészetét, meglehetősen vegyes képet kapunk: az aktuális kormányzat által üdvösnek ítélt irányzatok ugyanúgy megtalálták helyüket a cívisvárosban, mint ahogyan a kicsit már idejét múlt megoldások is, de ezek mellett az art deco és a Bauhaus formanyelve is fel-felbukkant egy-egy utcában. Mindezt a városban sétálva szerencsére nagyrészt még most is megcsodálhatjuk.

Magyarország második legnagyobb városáról sosem könnyű egyértelműen kijelenteni, hogy kulturális értelemben is tekinthető-e ilyen rangúnak, második fővárosnak. Tény, hogy a történelem folyamán [igaz, kényszerből, de] több alkalommal is ide költöztek az ország akkori irányítói, és valóban fontos események színhelye volt Debrecen. Mint ahogyan azt is elismerhetjük, hogy a jelenben ez egy abszolút élhető, közepes méretű város, amely sok tekintetben igen szép fejlődési utat járt be. De ezzel együtt is ott motoszkálhat sokak fejében Ady Endre kétértelmű kifejezése [a maradandóság városa], amely ma is elgondolkodtató, hiszen még az ott élők is sokszor